

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN TİCARİ YAŞAMINDA NÜFUS-TALEP İLİŞKİSİ VE HALKIN GÜNLÜK YAŞAMI (VII-X. YÜZYILLAR)

COMMERCIAL LIFE POPULATION-DEMAND RELATIONSHIP AND PEOPLE LIVING LIFE IN BYZANTINE EMPIRE (VII-X. CENTURIES)

Dr. Mehmet Ertan BAMYACI

ertanbamyaci@gmail.com, Elazığ-Türkiye

ÖZET

Bizans İmparatorluğu'nun yaşamında ticaret önemli bir yer tutmaktaydı ve başkent Konstantinopolis'in çok büyük bir ticaret merkezi olması da bunun en önemli kanıtıydı. Bizans başkentinde ticari faaliyetler oldukça yoğun ve ticaretteki bu yoğunluğun en önemli sebeplerinden biri de şüphesiz ki Konstantinopolis'in kalabalık bir kent olmasından kaynaklanmaktaydı. Kentteki yoğun nüfus ticaret yoğunluğunu beslemekte, ticaret yoğunluğu ise tekrar nüfusun artmasına zemin hazırlamaktaydı. İncelemiş olduğumuz dönem itibarıyla Konstantinopolis diğer ortaçağ kentlerine kıyasla oldukça büyük bir nüfus barındırmaktaydı. İmparatorluğun genelinde ise X. yüzyıl sonlarında 10 milyon civarında bir nüfusun var olduğu düşünüldüğünde Bizans'ın ticari potansiyelinin ne kadar büyük olduğu tahmin edilebilir.

İmparatorluğun ekonomik yaşamı içerisinde ticaretin nüfusla direk bağlantılı olduğu açıktır. Bu doğrultuda kentlerdeki ticaret yoğunluğuyla kırsaldaki ticaret yoğunluğunun farklılık göstereceği bir gerçektir. Bizans kentlerinde ticari faaliyetler de kırsal bölgelere göre daha canlı yaşanmaktaydı. Kırsal kesimlerde tüketim daha çok halkın kendi imkânlarıyla ürettikleri ürünlere dayanıyordu. Kırsal kesimde yaşayan halk kendi hayatlarını idame ettirebilecek ürünlerin neredeyse tamamını kendi imkânlarıyla üretebilmekteydi ve bu halkın yaşam biçimi, hayatlarında başrol oynayan toprakla şekillenmişti. Toprağa bağlı yaşayan bu halkın yaşamında tarım ve hayvancılık temel uğraştı. Her ev neredeyse tüm temel ihtiyaçlarını uğraşmış oldukları bu sektörlerle temin edebiliyordu. Bu noktada kırsal kesim halkı ticaretin üretim boyutunu teşkil etmekteydi. Halk, ihtiyaçlarından ve vergilerden artan payı da kendilerine yakın olan yoğun nüfuslu bölgelere ve kentlere götürerek pazarlıyordu. Kentlerde de üretim yapılmaktaydı ancak tüketim nüfus yoğunluğuna da bağlı olarak oldukça fazlaydı. Bu noktada kent halkı yoğunluk anlamında ticaretin tüketim boyutunu teşkil etmekteydi. Kırsal yaşamdan farklı olarak kentlerde ayrıca zengin ve fakir arasında büyük bir uçurum bulunmaktaydı. Bu durumda kentlerdeki ticari ürünlere olan talebin zenginlere ve fakirlere göre farklılık gösterdiğini de söyleyebiliriz. İmparatorlukta Fakir bir kentlinin bir aylık gelirini zengin bir kentli gözüne görünmeksizin bir süs eşyasına verebilecek imkânlarla sahipti.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Konstantinopolis, Nüfus, Talep, Ticaret

ABSTRACT

Commerce took an important place in the life of the Byzantine Empire and the fact that the capital Constantinople was a huge trading center was the most important proof of this. In the Byzantine capital, the commercial activities were highly intensive and one of the most important reasons of this intensity in trade is undoubtedly because Constantinople was a crowded city. The dense population in the city was fueling the commercial intensity, and the commercial intensity was setting the stage for the population increase again. By the time we had examined, Constantinople had a relatively large population compared to other medieval cities. It was thought that there was a population of around 10 million in the end of the Xth century throughout the empire, it can be estimated that how large the commercial potential of Byzantium was.

In the economic life of the empire, it is clear that commerce was directly connected to population. In this direction, it is a fact that the intensity of commerce in the cities will be different from the concentration of commerce in the countryside. In Byzantine cities, commercial activities were livelier than countryside areas. Consumption in rural areas was mostly based on products that people produced with their own means. The people living in the countryside were able to produce almost all of the products that could resign their lives with their own means and this people's way of life was

shaped by the land that played a leading role in their lives. In the life of this people who live on the land, agriculture and animal husbandry were the basic occupation. Every household could supply almost all their basic needs with these sectors they were dealing with. At this point, the people of the countryside constituted the production dimension of commerce. The public marketed the increasing share of their needs and taxes by taking them to densely populated areas and cities that were close to them. Production was also taking place in the cities, but the consumption was considerably higher depending on the population density. At this point, the people of the city constituted the dimension of consumption of commerce in terms of density. Unlike countryside life, there was also a big gap between the rich and the poor in the cities. In this case, we can also say that the demand for commercial products in cities differs according to the rich and the poor. In the Empire, a wealthy city man had the opportunity to give a monthly income of a poor countryside man, to an ornamental material by unseen way.

Keywords: Byzantine, Constantinople, Population, Demand, Commerce

1. GİRİŞ

Ticari yaşamı etkileyen en önemli faktörlerden birisi taleptir ve talebi etkileyen pek çok faktör vardır. Örneğin Coğrafi farklılıklar talebi etkiler: Sibirya'da yaşayan insanların talebi ile Arabistan'da yaşayan kişilerin talebi aynı değildir. Sosyo-kültürel faktörler de talebin belirlenmesinde önemli faktörlerdendir. Örneğin Müslümanlar için şarap haramken Katolik ayinlerinde şarap bir kutsama aracıdır. Ancak talebi etkileyen en önemli faktörlerin başında nüfus gelir. Nüfusun büyüklüğü, yaş yapısı ve cinsiyet dağılımı da talebi direk etkileyen faktörlerdendir. Zaten insanın olmadığı yerde bir ihtiyaçtan bahsedilemeyeceği için ticari bir talebin oluşması da beklenemez. Nüfusu belirleyen temel faktör de doğum ve ölüm oranlarıdır. İncelediğimiz dönem itibarıyla yaşanan savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar nüfusun keskin şekilde düşmesine sebep olabiliyordu. Şiddetli kıtlık ve salgın zamanlarında ölüm oranı binde 250'ye hatta 500'e kadar yükselebilmekteydi (Güran, 2015: 35,38). Bu çerçevede nüfusun azalmasının ya da artmasının hem üretimde hem tüketim de ticari yaşamı doğrudan etkileyen unsurların başında olduğunu söyleyebiliriz. Ticari yaşamın da günlük yaşamın bir parçası olduğu düşünüldüğünde Bizans için nüfus kavramının önemi daha net anlaşılmalıdır.

2. NÜFUS ve TALEP

Erken Ortaçağ'da batıda imparatorluk yönetiminin sona ermesi doğrudan arz ve talep dengesini etkilemiş, eyaletler arasındaki ticaret hacminde keskin bir düşüşe sebep olmuştur. Tahıl, şarap, zeytinyağı ve maden gibi ürünlerin hareketinde bir daralma yaşanmıştır. Uzun mesafeli ürün ticaretinde lüks ürün ticareti ise devam etmiştir. Barbarların giderek Romalılaşması, bazı kentlerin nüfuslarının canlanması ve üreticilerle tüketicilerin bu kentlerde buluşması yerel ticareti ölmekten kurtarmıştır (Heaton, 2005: 83). Bizans'ın başkentinde yaşanan ticaret yoğunluğu ise dönem boyunca canlılığını korumayı başarmıştır.

Hazır malların ihracatını, taşra merkezleri arasındaki ya da vilayetler ile Konstantinopolis arasındaki iç ticaretin akışını ve hammadde ile canlı hayvanların hareketini üç kilit etken tayin etmekteydi. Bunlar: ordu ile hazinenin hammadde, hazır mal ve erzak ihtiyacı, devletin, paralı asker kuvvetlerinin ve imparatorluk sarayının bakımı için gerek duyduğu nakit gelirlerdi. Son olarak Batı Karadeniz, Kuzeybatı Anadolu, Kuzey Ege ve Güney Balkanlar'da bölgesel ticarete hâkim olan imparatorluk sermayesinin talepleri idi (Haldon, 2007: 137).

Ortaçağ insanları sayıların, kullanım oranlarının, cinsiyet oranlarının ve nüfus yoğunluğunun şüphesiz farkındaydılar ancak nüfus sayımı yapmayı göz ardı etmişlerdir. Araştırmacılar ellerinde nüfus artış oranlarını ve nüfusla alakalı diğer çıkarımları bazı göstergelere dayanarak yapmak zorunda kalmışlardır. Genellikle kiralar ve vergilerle alakalı tutulan kayıtlarda, bölgedeki hane sayılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer kaynaklardan ise hanedeki kişi sayılarına ulaşılmaya çalışılarak, dönemin nüfusu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Angeliki Laiou, buna benzer bir çalışma kapsamında Bizans'ın kırsal nüfusunun 1025'te yaklaşık olarak 18 milyon olarak tahmin etmektedir. Bu yılda Avrupa'daki en büyük kent açık ara farkla Konstantinopolis olduğuna göre ve kentin nüfusunun en az iki yüz bin olduğu düşünülürse, diğer imparatorluk kentleriyle birlikte Bizans'ın toplam nüfusunun 19 milyon civarında olduğu söylenebilir (Epstein, 2014: 71-72).

Bizans üretiminde en önemli kaynak insan gücüdür ve üretimin olmasa olmazı toprak, insan gücü olmadan faydasızdır. 1949'da E. Stein, Justinyen dönemi nüfusunu 30 milyon olarak, XI. Yüzyılın ilk yarısında, Komnenio döneminde 10-12 milyon olarak veriyor. J.C. Russell, 600 yılı için 21 milyon, 800 yılı için 10 milyon ve 1000 yılı için 13 milyon olarak veriyor. C. McEvedy ve R. Jones (*Atlas of World Population History*) 1978 yılındaki çalışmasında 540 yılı için doğu eyaletlerindeki nüfusu 19 milyon, imparatorluğun tamamındaki nüfusu ise 26 milyon olarak belirtmektedir. Phokas döneminde 17 milyon; 780'de 7 milyon; 1025'de 12 milyon olarak belirtilmiştir. Russell'in kabul ettiği ikinci nokta ise demografik değişimdir. Bugün büyük oranda kabul edilen veba döneminin sonundan sonra nüfusun yükselişe doğru geçmiş olmasıdır. Geleneksel olarak 747 tarihi bu çerçevede önemli bir tarihtir. Çünkü bu tarih on dördüncü yüzyılın ortalarından önce vebanın ciddi olarak son kez sahne aldığı zamandır.

İmparatorluğun nüfus değişimi, uzun dönemli ve kısa dönemli veba salgınlarından oldukça fazla etkilenmiştir. 541-42'de yaşanan veba salgını imparatorlukta adeta bir yıkım olmuştur. Bu veba Konstantinopolis'te nüfusun en az %40'ını yok etmekle kalmamış, kırsal alanları da güçlü bir biçimde etkilemiştir. Bunun etkisinin Anadolu'nun iç bölgelerinde ve Balkanlarda kıyı kesimlerine göre etkisinin daha az olduğu anlaşılmaktadır. Veba kent ve kır nüfusuna adeta saldırmış, ticaret ve iletişim yolları boyunca gezmiş ve en fazla nüfusun ekonomik üretim bölümünü etkilemiştir. İş gücünün azalması, işçilerin ve zanaatkarların ücretlerinin artmasına neden olmuştur. Nüfusun artması ise veba salgınlarının seyrettiği IX. Yüzyılı bulmuştur. Bununla birlikte kırsal nüfus oranını ve kent nüfusunu tam olarak tespit etmek ne yazık ki mümkün olamamaktadır. Nüfusun ölüm oranı konusunda yapılan çalışmalar ise erken dönemde erkeklerin %42'sinin, kadınların %49'unun on beş ve otuz dört yaşları arasında hayatını kayb ettiklerini göstermektedir. Bu oranın çıkmasında ise hastalıklar ve beslenme temel belirleyicidir (Laiou, 2002: 47-52).

Bizans'ta kırsal kesimde nüfus oranı kent nüfusuna oranla çok daha büyüktü ancak nüfus yoğunluğu kentlerde fazlaydı. En yoğun nüfuslu kent ise başkent Konstantinopolis idi. Bu kentteki nüfus ise daha çok deniz kıyısındaki semtlerde, Mese'nin çevresinde ve doğu mahallelerinde yoğunlaşmıştı. VI. ve XII. yüzyıl, başkent Konstantinopolis'in en yoğun nüfusa sahip olduğu dönemlerdi ve kentin nüfusu bin dört yüz elli hektarlık bir alan üzerinde 200.000 ile 400.000 arasında değişmekteydi. Bu rakamda, X. Yüzyılda nüfusu milyonu bulan Bağdat gibi bir kenti göz ardı edecek olursak, Ortaçağ kentlerine göre Konstantinopolis çok yüksek sayılabilecek bir nüfusa sahipti (Kaplan, 2004: 67-68). Konstantinopolis'in zenginlikleri ve serveti, dışarıdaki nüfusu bir mıknaş gibi kendine çekiyordu. Bu büyük metropol; Babil, Sennar, Media, İran, Mısır, Kenan, İspanya ve Macaristan'dan gelen tüccar topluluklarının yanında 2.000 kişilik de bir Yahudi nüfusunu bünyesinde barındırıyordu (Curtin, 2008: 142; Roberts, 2015: 128).

Bizans nüfusunun VII. ve VIII. Yüzyılda azalmış olduğuna dair güçlü emareler mevcuttur. Nüfusun azalması ise yoğun olarak savaşlara ve salgın hastalıkların oluşturduğu tahribata dayandırılabilir. Bu dönemde, eyalet şehirlerinde ürün talebi ve paranın dolaşım hızı düşmüş, yeni bina yapımı da azalmıştır. Bunları hepsi devletin daha fazla müdahale ettiği dalgalı bir ekonomik yapının varlığıyla açıklanabilir. Devlet, şehirleri besleyecek özel organlar kurarak ve hem üreticileri hem de tüccarları lonca ve birliklerde toplayarak üretimi ve ticareti sağlama almaya çalışmıştır. İmparatorluğun kentlerinden sadece biri ekonomik önemini dönemin sonuna kadar taşıyabilmiştir ki bu da başkenttir. Ticaret ise imparatorlukta hiçbir dönemde yok olmamıştır. İmparatorluğun ticareti XII. Yüzyılın sonlarına doğru bile Asya ve Avrupa arasında önemli bir ticari aktör olarak varlığını korumuştur (Runciman, 1987: 133-167; Roberts 'D.T.', 2015: 361-362).

VII. Yüzyılda Anadolu'da nüfus azalmıştır. Bununla birlikte Slav kabilelerinin Anadolu'ya yerleştirilmesiyle işgücü ve nüfus dengesi kırsal kesim açısından korunmaya çalışılmıştır (Yerasimos, 1986: 33; Seidler, 1999: 15). Edinilen kanıtlar VIII. Yüzyılda gıda maddelerinin bolladığını ve ucuzladığını gösterir. Bu durum beslenmesi gereken nüfusunun azaldığının ve kırsal kesime taze iş gücünün aşılmasının sonucu olarak açıklanabilir. Bununla birlikte başkent

nüfusunun V.Konstantin (741-75) döneminde tekrar artmaya başladığı söylenebilir. Ancak bu artış daha fazla yerel doğum oranlarından çok, alınan göçlerle alakalı olduğu düşünülebilir (Fakat mevcut kaynaklar başkente ilk büyük göç hareketi için 1014-44 tarihini vermektedir) (Magdalino, 2012: 92-93). Kilise binaları ve piskoposlukların genişlemesi gibi dolaylı faktörler göz önüne alınırsa IX. Yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun genelinde kırsal nüfusta bir artış olduğu söylenebilir (Herrin, 2016: 217). M.S. 1000 yılında Bizans'ta ve diğer yerlerde nüfus yoğunlukları farklıydı, Akdeniz civarında salgın hastalıklardan ve kentsizleşmeden ötürü kuzey bölgelerle fark azalmıştı, bununla birlikte nüfus genel olarak her yerde artmaktaydı (Smith, 2015: 383).

1000'li yıllarda yaklaşık 10 milyon km² büyüklüğünde olan Avrupa kıtasında ise nüfusun yaklaşık olarak 35 ile 45 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bölgesel olarak nüfus yoğunlukları farklılık göstermekle birlikte, Roma'nın M.S. 20'li yıllarda 40 milyona yakın nüfusu göz önüne alınca, nüfusun geçen bunca asırdan sonra da istikrarını koruduğu ve neredeyse hiç artmadığı söylenebilir. Bir artıştan söz edilse dahi, bu artış çok küçük oranlı bir artıştır. Yine bu dönem Avrupa'sına baktığımız zaman nüfusu 10.000'den fazla olan kent sayısının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Hangi mesleği kaç kişinin yaptığı bilinmemesine rağmen muhtemelen halkın %90'ından fazlası tarım ve hayvancılıkla meşgul oldukları söylenebilir (Küçükkalay, 2014: 161; Heaton, 2005: 87).

3. KIRSALDA YAŞAM/KÖY YAŞAMI

Bizans'ta köylüler toplu halde yaşarlardı ve yerleşim yerleri, yaşadıkları çevre su baskını oluşturabilecek bir yer ya da bataklık gibi bir alansa bölgenin yüksek kesimleri olurdu. Yükseklerle kurulan birbirine yakın evler ise adeta bir savunma kalesini andırmaktaydı. Bununla birlikte diğer bir yerleşim tipi de şartlarla alakalı olarak, bahçeli evler içersisinde düzlüklere kurulan yerleşim tipleriydi. Köylülerin gelir seviyeleri ve hukuki koşulları da aynı değildi. Bazı köylüler kendi küçük arazilerine sahipken, diğer bir kısım köylüler başkalarının topraklarını belli bir süreliğine kiralyorlardı. Ama konumu ne olursa olsun, tarımla uğraşan bu kişilerin evleri küçüktü ve konforsuzdu. Öte yandan köyler kendi içerisinde güçlü bir birlikteliğe sahiptiler. Büyük bir aile gibi davranırlar, kutsal günlerde bir araya gelirler ve yine dini günlerde uygun şekilde kurbanlarını keserlerdi. Geçimini çobancılıkla sağlayan köyün çobanı, sabahları tüm köyün hayvanlarını toplar ve otlaklara götürürdü. Gelir olarak da muhtemelen otlatmaya götürdüğü bu hayvanların sütünü ya da yavrularından bazılarını sırayla kendisine alırdı.

İmparatorluk, köylülerin oluşturduğu bu samimi köy birlikteliğinden menfaat sağlamayı VII. Yüzyılda bulmuştu. Devletin temel gelir kaynağı topraktan alınan vergilerdi ve bu doğrultuda köylerin kadastro çıkarıldı. Devlet ister mal sahibi olsun ister kiracı olsun vergileri daha etkin şekilde toplamak istiyordu ve aslında bu çaba, köylerin kendi içerisindeki birlikteliğini de bu sistemin bir parçası yapma çabasıydı. Bu sisteme göre vergi yükümlüsü, vergisini ödemediğinde vergi tutarı o köydeki bir kefinden tahsil edilirdi ve toprağı kullanma hakkı da bu kişiye devredilirdi. Belki görünüşte herkes kendi toprağının vergisinden mükellefti ancak bakıldığı zaman verginin tamamından bütün köylü sorumluydu. Bu sorumluluk kapsamında, eğer toprağın devredilmesi gereken bir şart oluşmuşsa, toprağı devralacak kişi için öncelik komşulara, sonra kefillere ve daha sonra da diğer köy halkına verilirdi (Yerasimos, 1986: 32-33; Kaplan, 2004: 87-91). İmparatorluğun kırsal yaşamıyla alakalı en önemli kaynakların başında VIII. Yüzyılın başlarında hazırlandığı tahmin edilen *Çiftçi Yasası* gelmektedir. Maddeler halinde düzenlenmiş bu çalışma, genel yapısıyla kırsaldaki komşuluk hukukunu düzenleyen, toprakla alakalı ekim ve mülkiyet ilişkilerinden bahseden ve kurallara aykırı hareket edilmesi halinde doğacak bazı cezai durumları ifade eden niteliktedir. Bu yasalardan bir kaçına bakacak olursak:

1- Kendi arazisinde çalışan çiftçi komşularının sınırlarını ihlal etmemelidir. Eğer sınırları ihlal ederse, ihlalcinin tarlasını sürmesine izin verilmez ve hasat zamanında ihlal olursa hasadı elinden alınır.

2- Bir çiftçi arazi sahibinin izni olmadan araziye girip toprağı sürer ve toprağı ekerse bunun karşılığında ücret talep edemez, hasattan ve tohumdan pay alamaz.

3- Eğer iki çiftçi, iki veya üç kişinin şahitliği olmadan önce toprak takas etmek konusunda aralarında anlaşılırsa ve bu anlaşmayı devam ettirirlerse takasları sabit ve güvenli kalır ve bu takasa itiraz edilemez.

4- A ve B çiftçileri ekim (tohum ekme) sezonunda toprak takasına karar verirlerse ve daha sonra A çiftçisi takastan caymak isterse, tohum ekili ise cayması mümkün olmayabilir. Tohum ekilmemiş ise cayabilir fakat B çiftçisi A çiftçisinin toprağını sürmüş ise A çiftçisi de B çiftçisinin toprağını sürülü halde iade etmelidir.

5- Eğer iki çiftçi ister sezonluk ister kalıcı olarak toprak takası yapmak isterlerse ve bir arazi diğerine göre yetersiz ise yeterli olan arsayı alan kişi verdiği yetersiz araziye telafi edecek şekilde ilave toprak vermelidir. Eğer bu durum onların kendi aralarında bir anlaşma ise ilave toprak vermeden bu haliyle takasta bir sakınca yoktur.

6- Eğer bir çiftçi ekili olan bir tarlada hak iddia ediyorsa ve haklıysa istediğini yapmakta özgürdür ancak iddiası mesnetsiz ise o tarlada kaldırdığı mahsulün iki katını tarlayı işleyen kişiye temin etmelidir (Ashburner, 1912: 87-88).

Bizans köylüsü tarımcıydı ancak Batı ile mukayese edildiği zaman tarım teknolojisi pek ileri bir seviyede değildi. Tarımda kullanılan temel araç ise “saban” idi. Sabanın kullanılmadığı yerlerde ise bel tarzı aletler kullanılmaktaydı (Bryer, 2002: 105-107). Yine bu dönemde kullanılan teknolojilerden biri su değirmenleriydi ve Avrupa’da köle sayısı azalmaya başladıktan sonra bu teknoloji Ortaçağ boyunca giderek yaygınlaşmıştı. Emek tasarrufu açısından oldukça önemli olan su değirmenlerinden, Bizans tahıl öğütmek veya zeytinyağı çıkarmak amacıyla faydalanılmaktaydı (Cipolla, 2015: 39). Bireysel el değirmenlerinin terk edilip su değirmenlerine geçilmesi, bu işlemi yapan iş gücünün de daha homojen bir hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, kadınların tarlaya gidip ekin yığma işleri yaptıkları da bilinir. Ekmek yapmak da bazı yerlerde erkeklerin işidir ama yün ya da keten giysi üretiminin her safhası kadınlarla bütünleşmiştir (Smith, 2015: 165). Bu çerçevede kırsal iş gücünün sadece tek cinsiyete ait olduğunu söyleyemeyiz.

Toprak ve tarım birbiriyle tam bağlantılıydı. Tarım yapılacak topraklar ise genellikle nemli olduğundan, toprağı karasabanla sürmeden evvel bellemek ve üst kısmını havalandırarak nemden arındırmak gerekiyordu. Ortalama olarak bir yılda elde edilen tahıllar ve Akdeniz iklimine uyum sağlamış olan mercimek, bakla ve bezelye gibi baklagiller ancak yeterli oluyordu. Bunun yanında pek çok bölge, örneğin Anadolu’nun iç kesimleri kuraklıktan ya da aşırı yağıştan dolayı ciddi muzdariplikler yaşıyordu. Çok ciddi bir tehlike de kış ekimlerini bozan donlardı. 827-28 kışında başkentte dört ay oldukça soğuk geçmiştir ve öyle soğuk bir kış yaşanmıştır ki küplerdeki şaraplar bile donmuştur. Bununla birlikte Karadeniz’in Avrupa kıyılarının don tutması da alışık bir durumdu (Bryer, 2002: 108; Kaplan, 2004: 84-85). Böyle sert geçen mevsimler ve kuru soğuklar hasat zamanı verimi düşüreceğinden, yaşanacak kıtlıkların bir ön habercisi olma özelliği de bulunmaktadır. Devlet hâsılatı iyiyken köylülerden satın aldığı tahılların bir kısmını depolarda tutmaktaydı ve kıtlık zamanlarında piyasa sürmekteydi ve bu şekilde yaşanan kıtlık aşılmaya çalışılmaktaydı. Köylüden satın aldığı ürünün bir kısmını da ordu ve saray için ayırmaktaydı. Yapmış olduğu bu büyük ticaret de devletin imparatorlukta en büyük tüccar olduğunun ayrı bir kanıtıdır.

Toprağına bağlı köylülerin toprağı işlemekten başka birçok angarya işi de vardır. Toprakların çoğu imparatora veya hazineye aittir ancak kilise ve manastırların da geniş toprakları bulunmaktadır. Prensip olarak bu topraklar arazi vergisine tabidir ancak uygulama noktasında vergiden muafırlar. Köylüler zamanla topraklarını giderek genişleten asillerin topraklarını işlemeye başlamaktadırlar çünkü kendi toprağı artık toprak zenginlerinin elindedir. Aslında bu durum günümüzde ağalık sistemiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü özgür kişilerden yok pahasına aldıkları topraklarda bir zamanlar mülkün sahibi olan kişiye belli bir pay vererek yanında çalıştırması durumudur söz

konusu tablo. Tüm bunların üzerine bir de devlete ödemiş oldukları toprak vergisi, hayatları toprağa bağlı bu çiftçi sınıfının üzerinde çok büyük bir yükür. Günümüze ulaşan mali kayıtlardan tüm köylerin, güz hasadının sonrasında yıllık ziyaretlerini gerçekleştiren vergi görevlilerine belli bir miktar ödeme yapıldığı görülmektedir. Her hane ve toprak maliki ayrıca bireysel olarak da vergilendirilmekteydi. Halk ise ödenecek bu tutarı altın sikkelerle ya da onların küsuratını ½ ya da 1/3 küsuratlı *nomismalar* ile ödüyorlardı. Bu tahsilât sürecinde köyün yaşlıları, sürecin sağlıklı ilerlemesinden sorumluydular. Örneğin; kocasını ve çocuklarını kaybetmiş bir kadın aileye ait bir toprağı işleyemeyecek duruma düşmüşse komşuları bu işi yapmaya, hasadı kaldırmaya ve bu kadının vergisini ödeyebilmesi için ellerinden geleni yapmaya çalışırlardı. Ayrıca vergi memurları bu kadına vergi indirimini yapmaya ve hatta vergiden muaf tutmaya bile yetkiliydiler (Herrın, 2016: 216-217).

Toprağa bağılılığın böylesine riskli olduğı imparatorlukta köylü sadece tarla işleriyle meşgul olmuyor bahçe tarımıyla da uğraşıyordu. Her şeyden önce kentler yaş ya da kuru sebze ve meyveler, bağı ürünleri ve yağ veren bitkiler talep ediyorlardı. Bu talepler de sadece tarlalardan değil aynı zamanda da bahçelerden de karşılanıyordu. Bizanslı köylüler bahçelerine çok düşküdüler ve gerektiğinde kuyu suyu kullanarak bahçelerini suluyorlardı. Ayrıca tarımla ilgili yeni bir teknik ya da bilgi öğrendiklerinde bunu hemen kendi bahçelerinde uygulamak için sabırsızlanıyorlardı. Bizanslı bir köylü, ailesiyle birlikte, normal şartlarda sadece bahçesinden elde ettiğı gelire bile yaşayabilirdi ve köylüler için bahçesiz bir tarım düşünülemezdi. Bunun yanında köylüler hayvancılık da yaparlardı; kümes hayvanları, domuz, koyun, keçi ve sığır beslerlerdi. Köylüler hasattan sonra nadasa bırakılan tarlalarda hayvanlarını yadıkları gibi, çevre tahribatını umursamadan, hayvanlarını sahipsiz ağaçlık alanlara veya ekilmemiş arazilere yaymaktan çekinmezlerdi. Bizans köylüsü için hayvancılık sadece bir yan gelirdi. Köylüler bu faaliyetle; süt, peynir ve et gibi ihtiyaçlarını karşılıyorlar ayrıca pazarlarda bunlardan gelir elde ediyorlardı. Ancak hayvanların onlara sağladığı en büyük destek tarımdaydı. Bu noktada köylünün ihtiyacı olan en değerli şey bir çift öküzdü ki şüphesiz fiyatının yüksek olması etinden kaynaklanmıyordu. Köylü öküzlerinin hayatta kalması adına hep endişelenmekteydi, çünkü o dönem tarımın olmasa olmazlarındandı (Kaplan, 2004: 85-86).

IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans kırsal toplumu içerisinde toprak satışları, köyün mali bütünlüğü gözetilecek şekilde düzenleniyordu. Köy içerisinde adaletsizlikler, daha zengin kişilerin giderek nüfuzlu olmaları ve toplum dışından mülk edinmesi anlamına geliyordu. Yabancıların köy arazisi satın alınmasına izin verilmemekteydi ancak hükümdarın kişilere bahşettiğı özel arazili mülklerin varlığı, kırsalda yeni bir gücün doğmasına sebep oluyordu. Bu büyük toprak sahiplerinin oluşması, köylerden arazi satın alma yoluyla, kırsal alanda toplumsal yapıya zararlar vermekteydi (Herrın, 2016: 218). Bu sistem de zamanla güçlenerek günümüzdeki toprak ağalığına benzer bir yapının oluşmasına sebep olacaktır ki bu; köylüyü kendi kontrolü altına aldığı gibi, devletin otoritesine de büyük zarar veren bir yapıdır. İmparatorlar bu durumun önüne geçmek ve küçük arazi sahipliğini desteklemek adına *novella* lar çıkarmışlardır belki ama bu noktada kesin bir sonuca ulaştıkları söylenemez. Büyük arazi sahipleriyle bu noktada en çetin mücadeleyi ise imparator II.Basileios (976-1025) vermiştir. Basil, doğuda Araplara karşı verilen başarılı bir mücadelenin ardından başkent Konstantinopolis'e dönme kararı alır. Dönüş yolunda büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur ve onlar tarafından ağırlandır. Fakat gördüğü manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan Basil, bilhassa yönetimi döneminde yaşadığı isyanların temel sebebini de bizatihi görme fırsatı yakalamıştır zira büyük toprak sahipleri başlı başına bir güçtür ve birkaçının birleşmesi ile rahatlıkla 20-30 bin kişilik bir ordunun bir araya gelmesi çok zor görülmemektedir. Bu duruma bir çare bulmak zorunda olduğunu kavrayan Basil, Konstantinopolis'e döner dönmez bir emirname yayınlar; sefer sırasında görmüş olduğı tablonun adaletsiz bir zenginleşme ve kontrolsüz bir güç oluşturduklarını söyler. Sorunu bu çerçevede çözmek için ise Büyük toprak sahipleriyle mücadeleye girişir. Ancak bu mücadelenin topyekün olarak değil de belirlenen hedeflere yönelik zamana yayılmış bir aristokrasi temizliği olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu adım, tamamına karşı eş

zamanlı başlatılacak bir temizlik harekâtının aleyhte birleşip tek güç olunmasını engellemek için atılmış akıllıca bir stratejik adımdır. İmparator bu sorunu o dönem için çözdükten sonra Bulgarlara karşı büyük bir mücadeleye girişip Bulgar sorununu kökünden çözebilecektir. Basileios dönemi Bizans açısından hem içeride hem dışarıda büyük bir başarı dönemi olacaktır ancak büyük arazi sahipliği sorununun tamamen kapanmadığı da bir gerçektir.

4. KENT YAŞAMI

Erken ve orta Bizans dönemlerinde kent hayatını şekillendiren temel faktör *Thema* sistemiydi. Gerek kıyılarda gerekse iç kesimlerde ortaya çıkan kentler, ticari amaç güdülerken değil de daha çok askeri, idari ve iç talebin tarımsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oluşturulmuşlardı. Kentlerde var olan lonca teşkilatı başkenttekiler kadar sıkı kontrole tabi değillerdi. *Strategos* ve idaresi altındaki askeri ve sivil memurlar şehrin düzeniyle ilgilenmekteydiler. Şehrin iktisadi hayatında yine burayı yöneten *strategos* 'a bağlıydı. Başkent için *eparkhos*'un yürüttüğü şehrin ihtiyaçlarının karşılanması, şehir loncalarının denetimi ve yabancı tüccarlara nezaret dilmesi gibi görevler yine *strategos* 'a aitti (Baskıcı, 2009: 196-197).

Bizans'ın kentleri arasında kurulum olarak diğer kentlerden eski bir tarihe sahip olmasa bile, başkent Konstantinopolis bu kentler içerisinde en göz alıcı ve önemli olanıydı. Bununla birlikte burada yaşam tarzı olarak diğer kentlerde yaşayan insanlarla benzer bir hayat tarzı bulunmaktaydı. Sadece hem başkent oluşu hem de sahip olduğu imkânlarla burada yaşayan halkın yaşamında yapabileceği daha fazla alternatif etkinlik mevcuttu. Bu bakımdan da diğer kentlere oranla daha cazibeli bir kentti. İmparator Zeno döneminde (474-91), başkent inmarına yönelik ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde sokakların genişliğinin 3,5 metreden az olmaması, balkonların yerden en az 4,5 metre yüksekte olması ve karşılıklı bakan evlerin arasının 3 metreden yakın olmamasını sağlayan bir yasa çıkarılmıştır. Benzer şekilde, birbirine komşu olan evlerin birbirinin güneşini ve manzarasını kapatmayacak şekilde yapılmasını ve her evin atık su borusu ve oluklarına sahip olmasını sağlayan katı kanunlar çıkarılmıştır. Saraylar genellikle tuğla temeller üzerine mermer bloklardan inşa edilmekte, evler ise tuğladan yapılmaktadır. Taştan yapılan evler ise sayıca oldukça azdır. Zenginlerin evlerinin çoğunda, yaz aylarında kullanılmak amacıyla teraslar bulunmaktadır. Zengin evlerinin bahçelerinde bir hamam bulundurmak ise bir gelenektir. Evlerin içinde ise değerli mobilyalar ve eşyalar bulunmaktadır. Bununla birlikte fakirlerin evleri acınası bir haldedir, sadece içlerinden en şanslı olanları, hasırla kapalı basılmış topraktan dam çatılı evlerde yaşamaktadır. Daha V. Yüzyıldan itibaren kent çevrelerinde gecekondulaşma vardır ve bu tarz yapılaşmaya karşı imparatorluk hiçbir dönemde tam başarılı bir uygulama yürütememiştir (Rice, b.t: 139-141,168).

Kentlerde zengin ve fakir arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Zenginlerin yatakları bile değerli kumaşlardan dokunmuşken ve işlenmiş çarşaf, battaniyeler, yorganlar ve yatak örtülerine sahiplerken, paçavra veya çul bulan fakirler bu noktada şanslıydılar. Perde, halı, yatak ve örtü ise her evin standart eşyalarıydı. Kentlerde yapılan imalat çoğunlukla iç talebi karşılamaya yönelikti. Kentlerdeki talebin içerideki üretimle karşılanamayan diğer kısmı ise, yüksek taşıma maliyetleri ve diğer zorluklardan ötürü uzak mesafelerden değil de daha çok civar bölgelerden karşılanmaya çalışılırdı. Başkent Konstantinopolis'in ihtiyaçlarının temini ölçeğinde ise bir tedarik seferberliği, diğer kentler için söz konusu değildi. Başkentteki iç talep ise o kadar güçlüydü ki yönetime gelen tüm imparatorlar, hatta bütün imparatorluk adeta bu kentin talebini karşılamak için kendini vazifeli saymaktaydı.

Hipodrom kentte halkın ilgi odağıydı ve bir jeton verilerek içeri girilirdi. Cinsiyet ve statü farkı gözetmeksizin herkes eğlence amaçlı buralara girebilirdi. Erkeklerin kalabalık sokaklardan kaçıp sakin şekilde zaman geçireceği halk bahçeleri mevcuttu. Kadınlar ise zamanlarının çoğunu ev işleri ve çocuklarla geçirirlerdi. Bizanslılar da Romalılar kadar suya düşkünlü ve yıkanmayı çok severlerdi. Ayrıca hamamlar bir sosyal kaynaşma mekânlarıydı. İnsanlar buralarda hem temizlenir hem de güzel zaman geçirirlerdi ancak büyük dinsel faaliyetlerin, hipodromda düzenlenen etkinliklerin, halk meydanlarında, bahçelerde ve hamamlarda dostlarla buluşmanın dışında yapılan

eğlenceler ve etkinlikler çok azdı. Kutsal topraklara hacca gitmek için insanlar sabırsızlanırdı. Ephesus gibi hac yolu üzerinde bulunan kentler ise oldukça zenginleşmişlerdi. Burada pazar günleri ve oruç günleri sabah sekizden önce açamamalarına rağmen ve akşam sekizden önce kapatmaları gerekmelerine rağmen şarap ve yiyecek veren pek çok han bulunuyordu (Rice, b.t: 143).

Bahçelerde yürüyüş yapmak ve kiliseye gitmek köy hayatında olduğu gibi kent hayatında da mümkündü. *Ecclesia Christi*, her ne kadar kaynaklarını, önderlerini ve retorikini kentlerden alıyor olsa da, mesajı aslında anti kent idi. Yalnız müziği ve dansları, tiyatroları, konsül meclisini ve hukuk mahkemesini kınamakla kalmıyor, insanların evlerinde kalması yerine, topluluk oluşturacak bir şekilde bir araya gelmesini de onaylamıyordu. Bu sebeple kentlerin yozlaşmasında kilise bir şekilde hayalini de gerçekleştirmiş oluyordu. Şayet Aziz Basileios, IX. ve X. Yüzyılda yeniden hayata dönüp de Kaesareia (Kayseri) kastronunu ziyaret edebilme fırsatı yakalayabilseydi, ne tiyatroları, ne de başı açık dolaşabilen kadınları görebilmesi mümkün olacaktı. Onları oraya çekmek için, ünlü bir vaizin olması bile gerekmediğine tanık olacaktı. Aslında büyük bir olasılıkla, bir vaiz bile olmadığını görecekti. Kiliseye göre elbette bir Hıristiyan, her şeyden önce kiliseye gitmek zorundaydı hem sadece Pazar günü değil fırsat bulduğu her seferde kiliseye gitmeliydi ve gidince de iki saatten az kalmamalıydı. Zevkten ve eğlenceden uzak, sanatın ve dansın olmadığı bir toplum inşa edilmek isteniyordu bir bakıma. Bu bakımdan etkinlikleri de yüksekti ki din sınıfının toplumda çok özel bir mevkisi bulunmaktaydı (Mango, 2011: 248-249).

Kentler, çevresindeki kırsal alanlar için bir tüketim ve Pazar merkeziydi ancak kentler ve kırsal kesim arasındaki ayrım çok net değildi. Kentlerde bulunan bağlarda hatta tarlalarda tarımsal faaliyetler yürütülmekteydi. Kentlerde yiyecek çeşitliliği ise oldukça fazlaydı. Bir ev kadını yemek yapacağı zaman çok sayıda et ve sebze kombinasyonu oluşturabilecek imkâna sahipti. Domuz eti en sevilen etlerin başında gelmekteydi. Bunun dışında av, kümes hayvanları ve balık da severek tüketilen etler arasındaydı. Salatalar, çorbalar ve haşlanmış sebzeler halkın yemek sofrasında görmeyi arzu ettiği yiyecekler arasındaydı. Ayrıca elma, hurma, kavun, karpuz ve üzüm de sevilerek tüketilen meyvelerin başında geliyordu. Mutfakta kullanılan yağ genelde zeytinyağıydı. Bizanslılar sofraya kurallarına da çok dikkat ederler, temiz ve düzenli olmasına özen gösterirlerdi. İnsanlar yemek odasına dışarıda kullandıkları ayakkabıyla girmezler ve dışarıda çıkarırlardı. Ayrıca yemeğe dua ile başlardı (Baskıcı, 2009: 198-199; Rice, b.t: 165-166).

Bizans'ın orta sınıfı ve zengin kesiminden kadın ve erkekler modayla da ilgilidiler. Hem kıyafet hem takı tercihlerini gelişigüzel yapmazlardı. Kuyumcular model ve motiflerde ise büyük oranda Pers kültürü altındaydı (Rice, b.t: 158-159).

5. SONUÇ

Ticari faaliyetin oluşmasında insan unsurunun vazgeçilmez olduğu düşünülünce ticaret ve nüfusun ne kadar bağlantılı olduğu da net olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Bizans İmparatorluğu barındırmış olduğu on milyonu aşan nüfusuyla büyük bir ticari potansiyele sahip olduğu görülmektedir. İmparatorluğun başkenti olan Konstantinopolis'in Ortaçağın en büyük ticaret kentlerinden biri olmasının da altında yatan nedenlerden biri buranın çok kalabalık bir nüfusu barındırmasından ileri gelmektedir. Bu kalabalık nüfus ticari ürünler için büyük bir talebi doğurmakta, ülke içinden ve ülke dışından birçok tüccarı buraya çekmektedir. Kentlerin aksine Kırsal kesimde ise nüfusa da bağlı olarak talebin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Kırsal kesim halkı ayrıca yıl içerisinde tüketebileceği ürünlerin neredeyse tamamını kendi imkânlarıyla üretebilmektedirler ve iç piyasa açısından ürün arzını arttırmaktadırlar. Yakın kentlere götürdükleri ürünleri buralarda pazarlayarak da halkın tarım ürünlerine olan talebinin bir kısmını karşılamaktadırlar. Ayrıca kırsal kesimde insanların ihtiyaçlarının genel olarak zorunlu tüketim mallarına yönelik olduğu görülmektedir. Yaşam tarzları ve gelirleri neredeyse aynı olan bu insanların arasındaki zengin-fakir arasındaki uçurum kentlerde yaşayan insanlar arasındaki kadar derin değildir. Bu pencereden baktığımız zaman kentlerde ticari ürünlere olan talep gelir düzeyi ve

yaşam tarzına bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Farklı gelir ve meslek guruplarından insanları bünyesinde toplamış olan kentlerde ticari ürünlere olan talep de farklılıklar göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ashburner, W. (1912). "The Farmer's Law", The Journal of Hellenic Studies, V.32, London, s.68-95.
- Baskıcı, M.M. (2009). Bizans Döneminde Anadolu (900-1261), Phoenix Yay., Ankara.
- Bryer, A. (2002). "The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools", The Economic History of Byzantium, Ed. Angeliki E. Laiou, Vol.I, Washington, s.101-113.
- Cıpolla, C.M. (1993). Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet (çev.: Ali İhsan Karacan), Bağlam Yay., İstanbul.
- Curtin, P.D. (2008). Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret (çev.: Şaban Bıyıklı), Küre Yay., İstanbul.
- Epstein, S.A. (2014). Geç Dönem Ortaçağ Avrupa'sı Ekonomik ve Sosyal Tarihi (çev.: Serap Işık), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Güran, T. (2015). İktisat Tarihi, Der Yay., İstanbul.
- Haldon, J. (2007). Bizans Tarih Atlası (çev.: Ali Özdamar), Kitap Yay., İstanbul.
- Heaton, H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi (çev.: M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş), Paragraf Yay., Ankara.
- Herrin, J. (2016). Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı, (çev.: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yay., İstanbul.
- Kaplan, M. (2004). Bizans'ın Altınları (çev.: İhsan Batur), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Küçükkalay, A.M. (2014). Dünya İktisat Tarihi, Beta Yay., İstanbul.
- Laiou, A.E. (2002). "The Human Resources ", The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, s.47-55.
- Magdalino, P. (2012). Ortaçağda İstanbul, Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllarda Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi (çev.: Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Mango, C. (2011). Yeni Roma İmparatorluğu Bizans (çev.: Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Rice, T.T. (b.t). Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis (çev.: Bilgi Altınok), Özne Yay., İstanbul.
- Roberts, J.M. (2015). Avrupa Tarihi (çev.: Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Roberts, J.M. (2015). Dünya Tarihi (Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla), (çev.: İdem Erman), C.I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Runciman, S. (1987). "Byzantine Trade and Industry", The Cambridge Economic History of Europe, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, s.133-167.
- Seidler, G.L. (1999). Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni (çev.: Mete Tunçay), Özne Yay., İstanbul.
- Smith, J.M.H. (2015). Roma'dan sonra Avrupa (çev.: Ahmet Fethi) Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Yerasimos, S. (1986). Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I, (çev.: Babür Kuzucu), Belge Yay., İstanbul.